

„Wychowanie w Rodzinie” t. XI (1/2015)

nadesłany: 21.10.2014 r. – przyjęty: 16.06.2015 r.

Urszula GAŁĘSKA*

Przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych w rodzinie XXI wieku

Transformations of the family – social bond
in the 21st century family

Streszczenie

Pojęcie więzi rodzinnej – społecznej, nie doczekało się (jak dotąd) jednoznacznego i precyzyjnego zdefiniowania. Za najbardziej właściwe uznaje się dwupłaszczyznowe ujmowanie więzi, odzwierciedlające dwoisty charakter więzi międzyludzkich. Uwarunkowania społeczne, kulturowe, gospodarcze, prawne, religijne i obyczajowe, w których żyje rodzina, wpływają znacząco na właściwe jej więzi rodzinne. Przeobrażenia więzi w rodzinie XXI wieku spowodowane są przez zmiany, jakie zaszły i nieustannie zachodzą w strukturze, funkcjach i organizacji życia rodzinnego. Wskazuje na to system wzajemnie powiązanych ze sobą elementów procesu wychowania w rodzinie, pomiędzy którymi zachodzą różne, dynamiczne związki i interakcje. Wobec powyższego, potrzebne i konieczne jest zwrócenie uwagi na przeobrażenia więzi rodzinnej w nieustannie zmieniających się warunkach społeczno-ekonomicznych i kulturowych, w których maleje rola tradycyjnej rodziny.

Słowa kluczowe: rodzina XXI wieku, więź społeczna, przeobrażenia więzi rodzinnej.

* e-mail: urszula.galeska@gmail.com

Wydział Nauk Humanistycznych i Społecznych, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze, ul. Lwówecka 18, 58–503 Jelenia Góra 5, Polska.

Abstract

The concept of the family (social) bond has not been explained and precisely defined so far. The most common definition is known as a dual character of human relationships. Cultural, economic, legal, religious and social factors in which a family lives, influence considerably the typical family bonds. Transformations of the bond in the 21st century family are caused by changes which have occurred and continue to occur in the structure, functions and organization of the family life. A system of mutually connected elements of the upbringing process in the family, between which all kinds of dynamic associations and interactions are clearly visible. So we should pay our attention to transformations of the family bond in incessantly changing conditions. It is necessary especially in social, economic and cultural areas, where the role of the traditional family is becoming less important.

Keywords: 21st century family, social bond, changing of a family bond.

Wstęp

„Pamiętaj, że otaczające cię rzeczy nigdy nie są tak ważne,
jak to, czyje ramiona cię otaczają”.
(Remember that the things around you are never
as important as whose arms are around you.)

Wiedza na temat rodziny i więzi łączących jej członków, ma tę szczególną właściwość, że każdy człowiek dysponuje własnym doświadczeniem w tym zakresie. Rodzina, jako zjawisko wielowymiarowe oraz pojęcie interdyscyplinarne, w ujęciu genetyczno-funkcjonalnym, to naturalna grupa społeczna, złożona z osób, które łączy silna więź interesobnicza. W społeczeństwie otwartym i demokratycznym rodzina nabywa nowych cech i modyfikują się różnego rodzaju więzi. Niewątpliwie przemiany w rodzinie XXI wieku, a tym samym przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych, mają charakter historyczny i dynamiczny.

Więzi rodzinno-społeczne, w kontekście relacji międzyludzkich

Jedną z najważniejszych właściwości człowieka jest naturalne dążenie do kontaktu z innym człowiekiem, co w literaturze określa się jako dążenie do więzi społecznej. Według Jana Szczepańskiego „[...] więź społeczna to relacja lub związek między co najmniej dwiema, trzema osobami [...] zachodzący w specyficznych układach środowiskowych mający swoje specyficzne cechy, wymiary, etapy rozwoju i funkcje”¹. Pojęcie „więź społeczna”, które Stanisław Kowalski

¹ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008, s. 123.

definiuje w kontekście rodziny, to „[...] swoisty splot stosunków międzyrodzinnych (w obrębie rodziny małej), który ściśle łączy się ze zróżnicowaną strukturą rodziny”².

Można zatem przyjąć, że więź społeczna jest cechą rodziny jako formy uspołecznionej, w której specyficzne relacje międzyludzkie określone mogą być jako więzi rodzinne. Zagadnieniem tym zajmowali się m.in. Franciszek Adamski, Józefa Brągiel, Henryk Cudak, Leon Dyczewski, Danuta Grodzka, Władysław Jacher, Stanisław Kawula, Jadwiga Komorowska, Stanisław Kozak, Anna Kwak, Ewa Marynowicz-Hetka, Józef Rembowski, Marzena Sendyk, Zbigniew Tyszka i inni. Według koncepcji ww. autorów więzi rodzinne są szczególnym rodzajem więzi społecznej; natomiast więź społeczna stanowi podstawę więzi rodzinnej i jest wypadkową wewnętrznym i zewnętrznym sił istniejących w rodzinie oraz działających na jej członków a kompleks tych sił to więzi rodzinno-społeczne.

Należy (w tym miejscu) zadać pytanie: Co jest podstawą tej więzi? Otóż, pomimo iż pojęcie i definicje więzi rodzinno-społecznej nie są w pełni jednoznaczne i precyzyjne, to opisuje się ją w kontekście relacji międzyludzkich w rodzinie XXI wieku, opartych na dwóch podstawach, tj. na podstawie subiektywnej i podstawie obiektywnej³:

- P o d s t a w ę s u b i e k t y w n ą stanowi świadomość łączności z innymi osobami w rodzinie oraz poczucie przynależności do niej, jako odrębnej grupy społecznej, (każdy spoza rodziny – to „obcy”). Przejawia się to w sferze myśli, dążeń, uczuć, emocji, wyznawanych wartości oraz w sferze wspólnych planów i działań w procesie ich realizacji. Podstawa subiektywna ma charakter nieformalny, jest zależna od woli i intencji jednostki, co często wyraża się w spontanicznych reakcjach – zachowaniach.
- P o d s t a w a o b i e k t y w n a więzi rodzinno-społecznych ma charakter formalny. Oparta jest na związkach krwi, pochodzeniu, języku, którym posługują się członkowie rodziny, zamieszkiwaniu określonego terenu itp. Obiektywna „warstwa więzi” niezależna jest od woli jednostki. Jej podstawą są czynniki prawne, obyczajowe, kulturowe, religijne, gospodarcze i inne, przez co rzutują w sposób znaczący na trwałość rodziny jako wspólnoty.

Powyższe rozumienie więzi rodzinno-społecznych zamieszcza także *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, według której przejawiają się one w dwóch wymiarach (czynnikiem)⁴:

- S u b i e k t y w n y, który wiąże się często z nieformalnym charakterem więzi w trudnym do uchwycenia zachowaniu jednostki, nacechowanym emocjonalnie. Stanowi on świadomość łączności z innymi członkami rodziny oraz poczucie przynależności do niej. Przejawia się to zarówno w sferze

² Tamże.

³ D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1990, s. 330–331.

⁴ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku...*, dz. cyt., s. 117–118.

dążeń, myśli i uczuć, jak i w sferze doznań. Stan ten najlepiej wyraża jednostka wówczas, gdy, w odniesieniu do siebie i innych członków rodziny, używa określeń: „my”, „nas” itp.

- O b i e k t y w n y wymiar natomiast z pewnymi formalnymi wyznacznikami stosunków o charakterze emocjonalno-wolitywnym, dzięki którym można określić charakter związków i rodzaj wspólności. Podstawa tej więzi tkwi w czynnikach prawnych, obyczajowych, względach religijnych, czy w sferze ekonomicznej. Tak więc, w wymiarze subiektywnym zwraca się uwagę na sferę mikrospołeczną, związaną z „moją rodziną”, z partnerem, z dziećmi. W wymiarze obiektywnym można mówić o sferze makrospołecznej, np. o więzach narodowych, więzach krwi itp.

W zależności od warunków, w jakich funkcjonuje rodzina czynniki obiektywne i subiektywne w procesie tworzenia więzi rodzinno-społecznych mogą występować w różnych proporcjach. Pomimo tego zawsze wzajemnie się przenikają, uzupełniają i warunkują. Ponieważ stosunki w rodzinie XXI wieku nacechowane są ambiwalencją bliskości i dystansu, za najbardziej właściwe należy uznać powyższe dwupłaszczyznowe ujmowanie więzi rodzinno-społecznych, odzwierciedlające dwoisty charakter relacji międzyludzkich w tej podstawowej grupie społecznej.

Rodzaje więzi rodzinno-społecznych w rodzinie XXI wieku

Współczesna rodzina jest przedmiotem dociekań i badań pedagogiki, socjologii, psychologii, filozofii i innych nauk, jak również praktyki, np. medycyny, polityki, prawa i innych. Obraz rodziny, począwszy od czasów najdawniejszych do dziś, ukształtował się pod wpływem wielowiekowego oddziaływania struktur społeczno-ekonomicznych oraz tradycji religijno-moralnej i obyczajowej, jest więc kategorią historyczną, która zmienia się z upływem czasu w zależności od epoki. Rozpatrując przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych w rodzinie XXI wieku należy więc ujmować je w kontekście przemian, jakie zaszły w strukturze, funkcjach i organizacji życia rodzinnego. Obecnie dominuje rodzina nuklearna, składająca się z rodziców i ich dzieci. Jednakże, coraz częściej, rodzinę tradycyjną, opartą na formalnej więzi małżeńskiej, zastępują alternatywne formy życia rodzinnego oraz związki kohabitanckie, które w przestrzeni życia społecznego są akceptowane, a ich liczba niepokojąco się zwiększa. Członkowie takich struktur niejednokrotnie czują się odciążeni od obowiązków wzajemnej opieki i pomocy, ponieważ praktycznie nie łączą ich więzi prawne, a bywa że i rzeczowe⁵.

⁵ U. Gałęska, *Alternatywne formy życia rodzinnego jako obszar zainteresowań pedagogiki rodziny*, „Zeszyty Wydziału Humanistycznego” (II), Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2009, s. 51–62.

W wieloaspektowym opisywaniu więzi rodzinno-społecznych określa się ją jako zespół zależności bezpośrednich i pośrednich, wynikających zarówno z realizowanych ról rodzinnych, jak i zadań w ramach wypełnianych przez rodzinę określonych funkcji. Nie jest więc możliwe jednoczesne uchwycenie wszystkich rodzajów więzi występujących w rodzinie, gdyż nakładają się one na siebie, krzyżują, przenikają, uzupełniają i warunkują. Niemniej dwupłaszczyznowe, opisane powyżej, podejście do tego zagadnienia znajduje potwierdzenie w definicjach rodziny, w których uznaje się ją za grupę społeczną, będącą przykładem więzi naturalnej. Wymienia się wówczas więź małżeńską, więź pokrewieństwa, wspólne pochodzenie, ale także więź adopcji, która powstaje wówczas, gdy do rodziny wprowadza się (przyjmuje się) osobę z zewnątrz, nadając jej pełnię praw rodzinnych i obarczając zarazem pełnią codziennych obowiązków.

Mieczysław Łobocki stwierdza, że „[...] Najczęściej rodzina opiera się na więzach krwi, małżeństwa lub adopcji”⁶.

„Rodzina – według Wincentego Okonia – mała grupa społeczna składająca się z rodziców, ich dzieci i krewnych; rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi – więź rodzicielska, stanowiąca podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź formalna określająca obowiązki rodziców i dzieci względem siebie”⁷.

Anna Kwak podkreśla rolę więzi prawnej w zapewnieniu właściwego funkcjonowania rodziny w dobie przemian⁸. Z kolei F. Philip Rice uważa, że:

„[...] rodzina jest grupą osób połączonych więzią małżeńską, poprzez więzy krwi, adopcję albo przez jakiegokolwiek seksualnie wyznaczające relacje, w której po pierwsze – dorośli współpracują finansowo, na rzecz utrzymania i opieki nad dziećmi, po drugie – jednostki są powiązane ze sobą intymnymi i interpersonalnymi stosunkami, po trzecie – członkowie identyfikują się z grupą, która posiada własną tożsamość”⁹.

Analizując rodzaje więzi i jej przeobrażenia należy szczególną uwagę zwrócić na to, że uczą one rozpoznawać i wyrażać uczucia i potrzeby każdego członka rodziny, a także przygotowują do związków wewnątrzrodzinnych oraz relacji interpersonalnych z innymi ludźmi. Z faktu przynależności do rodziny wynikają bowiem więzi rodzinno-społeczne, a relacje między jej członkami oparte są zarówno na uczuciach, jak i przesłankach materialnych, co szczególnie uwzględniają zapisy prawne. Prawo rodzinne i opiekuńcze, czyli ustawodawca, wyzna-

⁶ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 310.

⁷ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007, s. 355.

⁸ A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005, s. 294.

⁹ Tamże, s. 9–10.

cza określonym więzom rodzinno-społecznym skutki prawne, a tym samym kreuje stosunek prawno-rodzinny. Dlatego też wymienia następujące rodzaje więzi, które wynikają z przynależności do rodziny i oznaczają rzeczywiste relacje między jej członkami, tj uczucia, wspólne bytowanie oraz skutki prawne. Są to:

- 1) pokrewieństwo;
- 2) powinowactwo;
- 3) osoby bliskie;
- 4) stan cywilny¹⁰.

Ad. 1. **Pokrewieństwo** jest przede wszystkim faktem biologicznym. Krewnymi są osoby pochodzące od wspólnego przodka. Wyróżnia się linie: prostą i linię boczną oraz stopnie pokrewieństwa (odległość od pokrewieństwa oblicza się w stopniach).

Ad. 2. **Powinowactwo** jest skutkiem zawarcia małżeństwa i oznacza więź między małżonkiem a krewnymi drugiego małżonka.

Ad. 3. **Osoby bliskie** – więź rodzinno-społeczna jest często źródłem tzw. stosunku bliskości, będącego przede wszystkim stanem faktycznym, opartym na stosunku emocjonalnym, a nie tylko na formalnej więzi. Za osoby bliskie można uznać także dalekich krewnych lub nawet osoby niespokrewnione, gdyż jest to więź oparta nie tylko na subiektywnej, ale także na obiektywnej podstawie.

Ad. 4. **Stan cywilny** – jest skutkiem zaistnienia określonych więzi rodzinno-społecznych, a zwłaszcza pokrewieństwa i małżeństwa. Stan cywilny wyznacza przynależność do rodziny i określa: czyim się jest dzieckiem i czyim małżonkiem (np. dziecko ma jednego biologicznego ojca i jedną biologiczną matkę). Z drugiej strony jest on częścią ogólnego stanu prawnego człowieka, takiego jak: obywatelstwo czy cechy tożsamości człowieka).

Charakterystyczne dla rodziny XXI wieku więzi rodzinno-społeczne wymienia *Słownik terapii rodzin*, a są to: bliskie więzi/opieki (s. 37), więzi emocjonalne (s. 174), więzi wewnętrzne i zewnętrzne (s. 218), więzy lojalności łączące członków rodziny (s. 369), więzi pionowe pomiędzy rodzicami i ich rodzicami i więzy poziome (np. pomiędzy małżonkami lub pomiędzy rodzeństwem) (s. 369)¹¹.

Zbigniew Tyszka, badacz i autor publikacji na temat przemian rodziny i przeobrażeń więzi łączących jej członków, biorąc za podstawę klasyfikacji funkcje realizowane w rodzinie, wyróżnił następujące rodzaje więzi rodzinno-społecznych: 1) ekonomiczną, 2) opiekuńczą, 3) krwi, 4) seksualną, 5) kontrolną, 6) socjalizacyjno-wychowawczą, 7) kulturalną, 8) towarzyską i 9) emocjonalno-ekspresyjną¹².

¹⁰ T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Wydawnictwo CH. BECK, Warszawa 1987, s. 5–9.

¹¹ F.B Simon, H. Stierlin, *Słownik terapii rodzin*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1998.

¹² J. Brągiel, *Więzi społeczne w rodzinie*, [w:] S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997, s. 105.

Inne, charakterystyczne więzi rodzinno-społeczne wymieniają Danuta Lalak i Tadeusz Pilch. Są to:

- więź funkcjonalna (formalna, przedmiotowa, rzeczowa, obiektywna), występująca ze względu na funkcje i role pełnione w rodzinie lub społeczności lokalnej.
- więź podmiotowa (nieformalna, osobista), oparta na cechach osobowości członków rodziny czy konkretnych osób tworzących wspólnotę lokalną¹³.

Zagadnienia relacji międzyludzkich w kontekście więzi rodzinno-społecznych analizowała Katarzyna Termińska, która opisała procesy i rodzaje wiązania jako zjawisko psychologiczno-kulturowe, charakterystyczne dla rodziny XXI wieku. Autorka ta wyraża pogląd, że niewidzialne więzy lojalności łączą pokolenia, ponieważ stanowią specyficzny rodzaj związania rodziców z dziećmi, a więź między matką a dzieckiem to więź *symbiotyczna* lub *pseudosymbiotyczna*¹⁴.

Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku wyróżnia następujące rodzaje więzi: „[...] więź uczuciową, psychospołeczną, więź duchową, a w niej moralną i kulturową, oraz więź wychowawczą”¹⁵.

Stosunki międzyludzkie w codziennym życiu nieuchronnie naznaczone są ambiwalencją bliskości i dystansu zarówno w rodzinie, której członków łączą więzi formalnoprawne, jak i w związkach kohabitacyjnych, w których tego rodzaju więzi brak. Sytuacja taka sprzyja formułowaniu różnego rodzaju więzi, które oddają sens i treść relacji pomiędzy członkami formalnych i nieformalnych rodzin. Są to więzi pierwotne i wtórne, więzi prywatne i publiczne, więzi warunkowe i bezwarunkowe, więzi jednopłaszczyznowe i wielopłaszczyznowe, więzi koleżeństwa, przyjaźni, sympatii, rekreacyjne, kreacyjne i inne. Wielość rodzajów więzi powoduje zaistnienie potrzeby wskazania tych, które są specyficzne dla rodziny XXI wieku i mają charakter więzi rodzinno-społecznych. Z tego względu można przyjąć, że wyróżnione przez Leona Dyczewskiego w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku trzy zasadnicze rodzaje więzi rodzinno-społecznych są uniwersalne i występują w każdym typie rodziny XXI wieku, pomimo iż uległy one różnorodnym przeobrażeniom. Należą do nich:

- 1) więź strukturalno-przedmiotowa;
- 2) więź osobowa;
- 3) więź kulturowa¹⁶.

Ad. 1. **Więź strukturalno-przedmiotowa** stanowią stosunki oraz kontakty między pokoleniami i w ramach pokoleń. Elementy budujące tę więź to struktura rodziny, pełnione role, współpraca w wypełnianiu funkcji ro-

¹³ D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki...*, dz. cyt., s. 331.

¹⁴ K. Termińska, *Rodzina i Ty, Fenomenologia wiązania*, Wydawnictwo ENETEIA Psychologii i Kultury, Warszawa 2008, s. 89–107.

¹⁵ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku...*, dz. cyt., s. 118.

¹⁶ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 116–117.

dzinnych, wspólne prowadzenie gospodarstwa domowego i jego funkcjonowanie. Treścią kontaktów między członkami rodziny i między pokoleniami są sprawy dotyczące wychowania dzieci, udzielanie sobie nawzajem pomocy, wspieranie się, wykorzystywanie zasobów indywidualnych oraz rodziny w sytuacjach kryzysowych.

Ad. 2. **Więź osobowa** oparta na więzi emocjonalno-wolicyjnej polega na uczuciach przywiązania i sympatii oraz miłości potęgowanych przez uczucia ojcostwa i macierzyństwa, a składających się na atmosferę domu. Ten rodzaj więzi odnosi się do sfery poznawczej, a jej treścią są uczucia, przeżycia, myśli, pragnienia, aspiracje i postawy oraz intencjonalne i faktyczne działania.

Ad. 3. **Więź kulturową** tworzą postawy członków rodziny wobec określonych wartości, norm, tradycji, wzorów zachowań, zdarzeń, wytworów kultury, osób, instytucji. Więź kulturową stanowią bowiem stosunki między osobami w rodzinie, których treścią są postawy zgodności lub niezgodności wobec tych samych wartości, norm, wzorców zachowań, osób, instytucji, zdarzeń, wytworów kultury, wspólna historia, tradycja, a także zwyczaje i wizja przyszłości.

Specyfika więzi rodzinno-społecznych w rodzinie XXI wieku polega na tym, że mogą one występować łącznie, mogą nakładać się jedna na drugą, a w tej samej rodzinie dominacja jednego rodzaju więzi, może być zastąpiona inną. Ponieważ więź rodzinno-społeczna ulega ciągłym przeobrażeniom, każdy jej rodzaj wpływa na kształtowanie się wysokiego bądź niskiego stopnia zwartości członków rodziny wewnątrz, jak i na zewnątrz, co określane jest jako: spójność więzi.

Specyfika więzi rodzinno-społecznych w rodzinie XXI wieku

Współczesne małe, dwupokoleniowe rodziny cechuje osłabienie, a nawet zanikanie kontaktów między pokoleniami, co wpływa na przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych. Dotyczy to głównie więzi biologicznych, gospodarczych, prawnych oraz więzi integracyjnych i więzi emocjonalnych. Proces ten szczególnie widoczny jest w cyklu życia rodzinnego, podczas którego nieuniknione są fazy przejściowe, kryzysy i okresy kiedy ktoś odchodzi albo ktoś się w rodzinie pojawia. Jan Turowski dostrzega te zjawiska w obszarze więzi funkcjonalnej, tj. formalnej, przedmiotowej, rzeczowej, obiektywnie występującej ze względu na funkcje i role pełnione w rodzinie oraz w obszarze więzi podmiotowej, zwanej nieformalną, intencjonalną, osobistą, występującą ze względu na cechy osobowości członków rodziny¹⁷.

Zmiany w obszarze więzi strukturalno-przedmiotowej, wpływają w znacznym stopniu na wzajemną współpracę członków rodziny jako wspólnoty. Poja-

¹⁷ *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku...*, dz. cyt., s. 117–129.

wiają się trudności i zaburzenia pełnienia ról rodzinnych, takich jak żona–matka, mąż–ojciec, dziecko. Zmiany pozycji ojca w rodzinie, przejmowanie przez matkę roli „żywiciela rodziny” – to często elementy niestabilności ekonomicznej, bezrobocia i ubóstwa, które dotyka wielu rodzin. W tej sytuacji dziecko, którego podstawowe potrzeby nie są w pełni zaspokajane, przyjmuje postawę bierną lub agresywną, pełną żalu, poczucia krzywdy, w nielicznych przypadkach przejawia poczucie odpowiedzialności za rodziców i rodzeństwo.

Obserwuje się obecnie istotne przemiany wzajemnych powiązań członków rodziny, które w znacznym stopniu oparte były na stosunkach przedmiotowych, zewnętrznych, funkcjonalnych. Dominujące dotychczas więzi rzeczowe przestały być najważniejsze dla właściwego funkcjonowania rodziny. Pod wpływem procesów urbanizacji i industrializacji więź strukturalno-przedmiotowa uległa znacznym przeobrażeniom, które dokonują się głównie w płaszczyźnie modyfikacji relacji międzyludzkich, co interpretuje się jako wzrost rangi więzi osobowych w rodzinie XXI wieku. Specyfiką tej więzi obecnie są takie cechy, jak: pozytywna komunikatywność, przeżywanie szczęścia i satysfakcji z życia małżeńsko-rodzinnego, indywidualny rozwój i samorealizacja poszczególnych jej członków. Dominacja więzi osobowych, których treścią są myśli, pragnienia i aspiracje, oparta na emocjonalno-wolicjonalnych kontaktach i postawach między osobami i pokoleniami w codziennym życiu rodziny jest nie tylko czynnikiem budującym trwałość rodziny, ale bywa też czynnikiem negatywnym, którego skutkiem może być rozpad małżeństwa – rozpad rodziny. Oczekiwania członków rodziny względem siebie, indywidualne-roszczeniowe aspiracje, dążenia, postawy czy po prostu zwykły egoizm kobiety czy mężczyzny stanowi bowiem zagrożenie istnienia rodziny. Fritz B. Simon i Helm Stierlin wymieniają tu tzw. małżeńską schizmę, a jest to:

„[...] forma związku małżeńskiego charakteryzująca się stałymi kłótniami między partnerami. Każdy z partnerów próbuje zmusić drugiego, aby ten dostosował się do jego oczekiwań i skal wartości. Pomimo widocznego braku wspólnych interesów i wzajemnego zaspokajania potrzeb oraz stałej groźby rozstania, partnerzy ci nie są w stanie się rozejść”¹⁸.

Rodzina taka funkcjonuje bardzo często „na zewnątrz”. Postrzegana jest przez otoczenie jako przykładna i funkcjonalna, chociaż stanowi przeciwieństwo tego, co podstawowe i niezbędne w budowaniu więzi małżeńskiej i rodzinnej.

Podstawowym „budulcem” więzi osobowej, więzi emocjonalnej jest wzajemna miłość, zaufanie, niezakłócona komunikacja werbalna i niewerbalna oraz poszanowanie praw osobistych każdego członka rodziny. W przypadku braku tych elementów, rodzina traci sens istnienia, stabilność i bezpieczeństwo. Skutkiem takiej sytuacji jest rozwód albo po prostu rozpad rodziny i zerwane więzi

¹⁸ F.B. Simon, H. Stierlin, *Słownik terapii rodzin...*, dz. cyt., s. 159–160.

rodzinno-społeczne. Następnie może być to zmiana partnera (partnerki), pojawienie się „przybranej matki” lub „przybranego ojca”, pojawia się „nowe rodzeństwo”, zmieniają się role, a ich wielość może prowadzić do zamętu, napięć i dezorganizacji. Może również wystąpić tzw. „odcięcie emocjonalne”, które objawia się zerwaniem więzi duchowych z innymi członkami rodziny. Z badań dr Filipa Schmidta, socjologa z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wynika, że jedna trzecia Polaków w grupie 18–40 lat ma już trzeciego partnera z rzędu. Spośród Polaków, którzy nie ukończyli jeszcze 24 lat, według Głównego Urzędu Statystycznego, rozwodzi się co drugi mężczyzna i aż 75% kobiet¹⁹.

Niezmiernie negatywne w skutkach jest „odcięcie emocjonalne” dziecka od ojca, bowiem więź duchowa z obojgiem rodziców daje mu (dziecku) poczucie bezpieczeństwa i znaczenia, chroni je przed osamotnieniem. Pomimo iż zmieniła się jakość opieki rodzicielskiej, to jej znaczenie dla budowania więzi osobowej z dzieckiem pozostaje niezmienione. Jeżeli matka jest responsywna, czyli empatyczna, cierpliwa i adekwatna, zbuduje z dzieckiem więź bezpieczną. Ten rodzaj więzi sprawi, że dziecko, silne i odpowiedzialne, będzie miało szansę na dobre funkcjonowanie w życiu dorosłym. Jeżeli jednak, pomiędzy dzieckiem a matką więź emocjonalna jest niewłaściwa, np. ambiwalentny styl przywiązania lub styl lękowo-unikający, wówczas dziecko czuje się odrzucone i niezrozumiane, co negatywnie wpływa na jego rozwój, a w następstwie na funkcjonowanie dorosłego już człowieka w społeczeństwie i w rodzinie²⁰.

Specyfiką więzi rodzinno-społecznych w rodzinie XXI wieku jest coraz większy udział ojca w jej budowaniu. Ojciec pobudza rozwój intelektualny i pragmatyczny dziecka, lecz nie narzuca mu drogi życiowej. Dzieci uczą się ról pełnionych przez własnego ojca w sposób spontaniczny, obserwując naturalne, niewyreżyszerowane zachowanie ojca. Taka postawa ojca buduje właściwą więź osobową między członkami rodziny. Ale jeśli ojciec z różnych względów tej więzi każdego dnia nie buduje lub ją niszczy, to:

„[...] dziecko, które jest świadkiem ciągłych konfliktów, dziecko wykorzystywane jako broń przeciwko współmałżonkowi, dziecko, na którym muszą się określić zachowania, po prostu jest bezradne i bezsilne”²¹

– zauważa Maria Urbańska-Bulas.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na problem tzw. „Eurosieroctwa”, który do niedawna tak nas bulwersował. Wyjazdy rodziców – matki czy ojca, a czasem obojga rodziców do pracy za granicą były i są uznawane za czynnik zaburzający i osłabiający więzi osobowe w rodzinie, nie tylko osób dorosłych,

¹⁹ B. Pietruszczak, *Sparowani na Krzesiwie*, „Polityka”, 16.06–24.06.2014, nr 25, s. 102.

²⁰ J. Terlikowska, T. Jadczyk-Szumilo, *Poradnik dla nauczycieli „Postaw na rodzinę!”*, Krakowska Akademia Profilaktyki, Kraków 2011, s. 11–13.

²¹ M. Urbańska-Bulas, *Dziecko a rozwód*, „Bliżej przedszkola” 2010, nr 2, s. 39.

ale przede wszystkim z dziećmi. „Oswoiliśmy” się z tym problemem, traktując to zjawisko jako „normalne” w sytuacji wysokiego bezrobocia w kraju. A przecież, konsekwencją nieobecności rodzica (czy obojga rodziców) jest osłabienie a nawet zerwanie więzi emocjonalnych, więzi uczuciowych pomiędzy członkami rodziny. Skutki negatywne obserwuje się również w obrębie więzi strukturalno-przedmiotowej, tj. zaburzenie struktury rodziny, którą określa się jako „czasowo niepełną”. Zmiany dotyczą również zakresu pełnionych ról rodzinnych i zadań poszczególnych, pozostałych członków rodziny, np. w zależności od płci najstarsze dziecko staje się dla młodszego rodzeństwa „zastępczą matką” lub „ojcem”. Występują również zmiany w postawach i zachowaniach, o czym pisze Stanisław Kozak:

„[...] typowymi zachowaniami eurosierot mogą być: zachwiana psychika, agresja, niska samoocena, trudności w nauce, trudności w nawiązywaniu kontaktów z rówieśnikami, nieufność”²².

Rodzice nieobecni w codziennych doświadczeniach i przeżyciach dzieci, nie dają im wystarczającego oparcia, czego efektem jest uczucie niepewności i osamotnienia. Osamotnienie nazywane też sieroctwem emocjonalnym lub duchowym, to efekt zaburzeń w obszarze więzi emocjonalno-wolicyjno-uczuciowej.

W rozważaniach na temat przeobrażeń więzi rodzinno-społecznych i ich specyfice nie można pominąć problemu charakteru relacji międzyludzkich w tzw. alternatywnych formach życia rodzinnego. Wszelkiego typu związki małżeńskie, partnerskie czy rodzinne istniały w społeczeństwie „od zawsze”, ale obecnie zjawisko to po prostu staje się normą. Niewątpliwie ma to wpływ na rodzaj i charakter więzi w nich występujących. Jaka jest specyfika więzi pomiędzy dziećmi, które nie są biologicznym rodzeństwem w sytuacji kiedy są dzieci: moje – twoje i nasze. Na tym tle jakże często pojawia się niedostatek więzi uczuciowej dziecka z rodzicem lub z konkubentem, a także często z innymi dziećmi w tym związku, w tej rodzinie. Zagadnienie to wymaga odrębnych opracowań i badań adekwatnych do aktualnych zjawisk w obszarze więzi rodzinno-społecznych, bowiem są one priorytetowe dla wzajemnych relacji między członkami nowego nieformalnego układu, a zwłaszcza dla wzajemnych relacjach między dziećmi w różnych konfiguracjach personalnych. Rosnące od kilku lat zjawisko osłabienia lub zaburzenia struktury rodziny, czyli więzi strukturalno-przedmiotowej, ma zasadniczy wpływ na specyfikę więzi osobowej, więzi duchowej, moralnej i uczuciowej, a także więzi kulturowej w rodzinie XXI wieku.

Więź kulturowa we współczesnej rodzinie opiera się na tych samych uznawanych wartościach przez wszystkich członków rodziny, jak i wzorach postę-

²² S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce, skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010, s. 119.

powania; stopień spójności rodziny zależy od intensywności jej poszczególnych więzi i ich wzajemnego układu; jest wysoki, gdy wszystkie występują i nie ma większej dysproporcji między nimi: jest niski, gdy brakuje jednej z nich²³. Przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych w zakresie więzi kulturowych to przede wszystkim nastawienie współczesnej rodziny na zaspokojenie potrzeb jej członków. Stopień zaspokojenia potrzeb biologicznych i potrzeb psychicznych w znacznym stopniu rzutuje na zgodność lub niezgodność poszczególnych członków rodziny wobec tych samych wartości i norm. Stajemy się społeczeństwem konsumpcyjnym, w którym dotychczasowy system wartości i norm albo już nie funkcjonuje, albo w niektórych zakresach się zdevaluował i stał się kontrowersyjny. Problemy i pytania o sens życia, cel istnienia jednostki i rodziny, eutanazję, aborcję, normy i zasady życia społecznego, współżycia w rodzinie, która powinna być wspólnotą przeżyć, uczuć i wartości, to nieustanne źródło konfliktów we współczesnej rodzinie.

Stosunki we współczesnej rodzinie, w rozumieniu relacji międzyludzkich, których podstawą powinna być więź kulturowa są obecnie w niewielkim stopniu rozpoznane, zbadane i opisane. Przykładem może być postawa zgodności co do wytworów kultury, gdzie coraz częściej występują pytania: „Czy to jest sztuka – czy już prowokacja?”, „Czy ten teatr, to jest jeszcze teatr, czy też kpina z widza?”, „Czy ten język w filmie to polszczyzna, czy też wulgarność i chamstwo?”. Doprawdy, coraz trudniej jednoznacznie stwierdzić, co jest normą, a co nie, czyli gdzie są granice tzw. „dobrego smaku” i przyzwoitości? Jak wobec tego we współczesnej rodzinie nauczyć dziecko rozróżniać: co jest dobre, a co złe? Jak budować więź osobową, jeżeli brak jest wsparcia ze strony nośników kultury?

Należy się również zastanowić nad wzorami zachowań, które są elementem więzi kulturowej, wobec problemu alkoholizmu w tak wielu rodzinach, jak i problemu innych uzależnień, których skutkiem są patologiczne zachowania dzieci, młodzieży i dorosłych. Również relacje międzyludzkie w rodzinie, w której występuje przemoc, ulegają negatywnym zmianom, co ma znaczenie dla rodzinno-społecznych treści więzi kulturowych.

Podsumowanie i wnioski

Reasumując, należy przyjąć, że obecne rodzinno-społeczne więzi są wynikiem przeobrażeń, jakie zachodziły w nich na przestrzeni wieków, a szczególnie w okresie transformacji ustrojowej, która to przyniosła wiele przemian i zmian w strukturze, funkcji, zadaniach, podziale ról w rodzinie XXI wieku. Z tego względu współczesną więź rodzinno-społeczną definiuje się jako zespół zależności bezpośrednich i pośrednich, wynikających zarówno z realizowanych ról

²³ D. Lalak, T. Pilch (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki...*, dz. cyt., s. 331.

rodzinnych, jak i działań w ramach wypełniania przez rodzinę określonych funkcji oraz zależności wynikających z formalnego faktu bycia rodziną. Definiowanie współczesnej rodziny poprzez uznanie za rodzinę dwóch lub więcej osób powiązanych przez urodzenie, małżeństwo adopcje lub wybór, rozszerza znacznie pojęcie rodziny. W konsekwencji dotyczy to przeobrażeń więzów społecznych i emocjonalnych, jak również obowiązków i odpowiedzialności, wynikających jednych członków od drugich, zarówno w rodzinach połączonych więzami prawnymi, jak i tych, które ich nie mają. Zatem zróżnicowane pojęcie rodziny pozwala na rozpatrywanie związków personalnych w jej obrębie oraz zmienności więzi rodzinno-społecznych²⁴.

W rozważaniach na temat przeobrażeń więzi rodzinno-społecznych we współczesnej rodzinie nie rozdziela się praktycznie takich pojęć, jak: więź małżeńska, więź rodzinna, więź społeczna, ponieważ przenikają się one nawzajem, dopełniają i wzajemnie warunkują. Tę właściwość więzi przybliży Adam Minkiewicz, który podkreśla szczególne znaczenie więzi psychicznej w rodzinie, jako że powstała ona nie tylko na gruncie związków obiektywnych, ale także wspólnoty przekonań, uczuć i akceptowanych wartości (wymiar subiektywny)²⁵. Mimo licznych przemian w strukturze i funkcjonowaniu rodziny, nadal ważnym czynnikiem integrującym jej członków jest wspólny system wartości. Niezmiennie też od pokoleń, podstawą prawidłowych stosunków w grupie rodzinnej jest równowaga i stabilność więzi osobowej, poczucie odpowiedzialności oraz więź emocjonalna między wszystkimi członkami rodziny.

1. Zmiany jakie zaszły i nieustannie zachodzą w strukturze, funkcjach i organizacji życia rodziny XXI wieku, skutkują przeobrażeniami w obrębie więzi rodzinno-społecznych.
2. Za najbardziej właściwe uznaje się dwupłaszczyznowe ujmowanie więzi rodzinno-społecznych odzwierciedlających dwoisty obiektywno-subiektywny charakter relacji międzyludzkich w rodzinie XXI wieku.
3. Uwarunkowania społeczne, kulturowe, ekonomiczne, prawne, psychologiczne, religijne i obyczajowe znacząco wpłynęły na rodzaje więzi rodzinno-społecznych już istniejących i tworzenie nowych, zarówno w wymiarze obiektywnym, jak i subiektywnym.
4. Proces modyfikacji dotychczasowych typów więzi ważnych dla wzajemnych kontaktów międzyosobowych w większym stopniu powinien objąć więź kulturową zarówno w rodzinie nuklearnej, jak i wielopokoleniowej.
5. Przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych pomiędzy dziećmi w alternatywnych formach życia rodzinnego w XXI wieku powinny stać się przedmiotem odrębnych badań i opracowań.

²⁴ A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian...*, dz. cyt., s. 294.

²⁵ A. Minkiewicz, *Kryzys więzi rodzinnych i niektóre jego konsekwencje społeczne i kulturowe*, [w:] E. Hałoń (red.), *Rodzina i jej funkcje przystosowawcze i ochronne*, Centrum Upowszechniania Nauki PAN, Warszawa 1995, s. 4.

6. Więzy rodzinno-społeczne różnego rodzaju decydują o trwałości rodziny XXI wieku i jej tożsamości. Wzajemnie się one przenikają, dopełniają i warunkują, za dominującą uznaje się więź osobową – więź emocjonalną, która w znacznym stopniu stymuluje pozytywne lub negatywne przeżycia emocjonalne dziecka i dorosłego człowieka.
7. Przeobrażenia więzi rodzinno-społecznych objęły i obejmują nie tylko elementy stanowiące o ich rodzaju, ale przede wszystkim treści, co znajduje odzwierciedlenie w praktyce życia codziennego rodziny XXI wieku.

Silne więzi rodzinno-społeczne, które powstały nie tylko na gruncie związków obiektywnych, ale także wspólnoty przekonań, uczuć, akceptowanych wartości są gwarantem przetrwania sytuacji kryzysowych; podtrzymywania najważniejszych wartości kultury i tradycji; wzmacniają także poczucie tożsamości rodzinnej, rodowej, regionalnej i narodowej każdego członka konkretnej rodziny i społeczeństwa XXI wieku.

Człowiek jest istotą rodzinną: rodzi się w rodzinie i w niej powinien wznosić; po to, aby samemu dojrzeć do założenia dobrej, funkcjonalnej rodziny, której członków łączą zdrowe więzi rodzinno-społeczne.

„Dokonała się więc swoista ewolucja wzajemnych powiązań członków rodziny – konkluduje «Pedagogika rodziny» – polegająca nie na zanikaniu cech instytucji w małżeństwie i rodzinie, ale na przechodzeniu od związku gospodarczego, w którym te stosunki podmiotowe, zewnętrzne, funkcjonalne odgrywały rolę decydującą, do związku przyjaźni, do związku osobowego, od więzi rzeczowej do osobistej”²⁶.

Bibliografia

- Adamski F., *Rodzina, wymiar społeczno-kulturalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Adamski F. (red.), *Wychowanie w rodzinie*, Wydawnictwo PETRUS, Kraków 2010.
- Brağiel J., *Więzy społeczne w rodzinie*, [w:] S. Kawula, J. Brağiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1997.
- Brağiel J., *Więzy społeczne w rodzinie*, [w:] S. Kawula, J. Brağiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Cudak H., *Szkice badań nad rodziną*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1995.
- Dyczewski L., *Więź między pokoleniami w rodzinie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2002.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008.
- Gałęska U., *Alternatywne formy życia rodzinnego jako obszar zainteresowań pedagogiki rodziny*, „Zeszyty Wydziału Humanistycznego” (II), Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2009.

²⁶ S. Kawula, J. Brağiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny...*, dz. cyt., s. 118.

- Gałęska U., *Łączymy zerwane więzi. Miłość siostrzana i braterska fundamentem kontaktów międzyludzkich*, „Własnym głosem”, Jelenia Góra – Cieplice 2002, nr 3.
- Grodzka D., *Więź rodzinna na tle innych więzi społecznych*, „Studia Socjologiczne” 1984, nr 4.
- Jacher W., *Więź społeczna w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1987.
- Kawula S., Bągiel J., Janke A.W., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.
- Komorowska J., *Przemiany rodziny polskiej*, Instytut Wydawniczy CRZZ, Warszawa 1975.
- Kozak S., *Patologia eurosieroctwa w Polsce, skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2005.
- Lalak D., Pilch T. (red.), *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Marynowicz-Hetka E., *Pedagogika społeczna 2*, [podręcznik akademicki], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Minkiewicz A., *Kryzys więzi rodzinnych i niektóre jego konsekwencje społeczne i kulturowe*, [w:] E. Hałoń (red.), *Rodzina i jej funkcje przystosowawcze i ochronne*, Centrum Upowszechniania Nauki PAN, Warszawa 1995.
- Ossowski S., *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1966.
- Pietruszczak B., *Sparowani na Krzesiwie*, „Polityka” 16.06–24.06.2014, nr 25.
- Rembowski J., *Więzi uczuciowe w rodzinie. Studium Psychologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1972.
- Sendyk M., *Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
- Simon F.B., Stierlin H., *Słownik terapii rodzin*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1998.
- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Wydawnictwo CH. BECK, Warszawa 1997.
- Terlikowska J., Jadczyk-Szumilo T., *Poradnik dla nauczycieli „Postaw na rodzinę!”*, Krakowska Akademia Profilaktyki, Kraków 2011.
- Termińska K., *Rodzina i Ty. Fenomenologia wiązania*, Wydawnictwo Psychologii i Kultury ENETEIA, Warszawa 2008.
- Turowski J., *Przemiany współczesnej rodziny*, „Zeszyty Naukowe KUL”, Lublin 1995, nr 4.
- Tyszka Z., *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo PWN, Poznań 2003.
- Urbańska-Bulas M., *Dziecko a rozwój*, „Blżej przedszkola” 2010, nr 2.

